

انسجام در شبکه‌های همسایگی شهر مشهد

علی یوسفی، محسن نوغانی، مهلا حجازی

(تاریخ دریافت ۸۸/۴/۲۳، تاریخ پذیرش ۸۸/۱۰/۳۰)

چکیده: همسایگی بخش مهمی از فضای عمومی شهر است که فرصت ارتباط اجتماعی را برای ساکنین فراهم می‌آورد و از این جهت در تقویت انسجام شهر سهم مهمی دارد. تحلیل ثانویه داده‌های همسایگی بر روی ۳۰ شبکه همسایگی در سه منطقه برگزیده شهر مشهد به روشنی نشان می‌دهد که انسجام رابطه‌ای شبکه همسایگی این شهر کمتر از حد متوسط و بیشتر نیز متکی بر پیوندهای ضعیف همسایگی است و انسجام ارزشی شبکه نیز از لحاظ شدت علایق ارتباطی و تعهدات محلی ضعیف اما از نظر اشتراک علایق و تعهدات نسبتاً بالاست. تحلیل چندگانه انسجام رابطه‌ای و ارزشی شبکه همسایگی نیز حاکی از این است که متغیرهای ثبات مسکونی، تراکم مسکونی، تنوع پایگاهی، تنوع قومی، مذهبی و محلی در تغییرات انسجامی شبکه دخیل هستند و در این میان دو متغیر نخست یعنی ثبات مسکونی و تنوع پایگاهی سهم بیشتری در این تغییرات دارند.

مفاهیم کلیدی: شبکه همسایگی، انسجام رابطه‌ای، انسجام ارزشی، تجمع اجتماعی، تفکیک اجتماعی.

مقدمه

عرصه عمومی^۱ نقش مهمی در حیات شهری دارد و مطالعه تعاملات و روابط اجتماعی شهروندان در بطن این عرصه یکی از موضوعات کانونی در جامعه‌شناسی شهری می‌باشد.

1. Public sphere

همسایگی^۱ از جمله مهم‌ترین واحدهای اجتماعی است که سازنده و قوام‌بخش عرصه عمومی در شهرها می‌باشند. عرصه عمومی محلی است که مجال رو در رو شدن و مواجهه را فراهم می‌کند و پیوندهای اجتماعی را تقویت می‌کند. همسایگی قلب اجتماع محلی است و در برابر اضمحلال ناشی از خصوصی شدن مقاومت می‌کند (Talen, 1999). بر این اساس یکی از مهم‌ترین نگرانی‌های جامعه‌شناسان و دست‌اندرکاران مدیریت شهری حفظ و استمرار حضور همسایگی در عرصه عمومی می‌باشد.

با رشد روزافزون شهرنشینی و تشکیل کلان‌شهرها، جامعه شهری بیش از هر زمانی با مسئله اضمحلال محله یا همسایگی مواجه گردیده است. رشد شتابان شهر همراه با غلبه فضاهای مجازی و توسعه روابط الکترونیک در شهرهای مدرن، علاوه بر این‌که گرمی روابط اجتماعی را در شهرها کاهش و زمینه بیگانگی جمعی را فراهم آورده، اهمیت اجتماعی مکان و هویت‌های محلی (از جمله همسایگی) را شدیداً تضعیف نموده است (ممتاز، ۱۳۸۱). با تضعیف شدن پیوندهای سنتی اجتماع محلی، ارتباطات خویشاوندی، باورهای دینی مشترک و ارزش‌های اخلاقی نیز جای خود را به گمنامی، فردگرایی و رقابت داده و سبک‌های جدیدی از زندگی شهر به وجود آورده است (Forrest & Keans, 2001).

یکی از موضوعات مهم در مطالعات جامعه‌شناختی شهر در دوره اخیر، موضوع همسایگی و مفهوم «اجتماع از دست رفته»^۲ است که به معنای فقدان احساس نسبت به اجتماع به واسطه فقدان تعامل اجتماعی همسایگی در یک مکان مشخص است (Talen, 1999). در بسیاری از کشورهای پیشرفته، موضوع مهم در زمینه همسایگی توجه به کاهش سطح اعتماد، اضمحلال شبکه‌های اجتماعی، اضمحلال هنجارها و ارزش‌های مشترک و فقدان «انسجام اجتماعی»^۳ است. (Priemus, 2004). به همین جهت، بازسازی شبکه‌های اجتماعی و افزایش انسجام در شبکه همسایگی، نقطه کانونی سیاست‌های تجدید حیات شهری در بسیاری از کشورهاست^۴ (Flint & kearns, 2006).

اگرچه تجربه همسایگی در کلان‌شهرها در کشورهای مختلف، تفاوت‌هایی با هم دارد و از

1. neighborhood

2. Community lost

3. social integration

۴. توجه به موضوع همسایگی همچنین ناشی از نگرانی سیاست‌گذاران شهری در مورد شکل‌گیری برخی از اشکال همسایگی خصوصاً تمرکز روبه‌تزايد مردم محروم در مناطق خاصی از شهرها و آثار و نتایج مسئله‌ای این تمرکز به‌ویژه تهدید آن برای نظم اجتماعی در شهرها بوده است (Forrest & Keans, 2001).

این جهت نیز نتایج متفاوتی بر حیات شهری دارد لکن در این باره توافق کلی وجود دارد که همسایگی بخش مهمی از فضای عمومی شهر است که مجال ارتباط و پیوند اجتماعی را برای ساکنین فراهم می‌آورد و تضعیف آن باعث فرسایش انسجام شهر می‌گردد. مقاله حاضر در صدد است با تحلیل ثانویه داده‌های یک تحقیق پیمایشی در زمینه روابط همسایگی در شهر مشهد^۱ ضمن ارائه تصویری از انسجام شبکه‌های همسایگی، تحلیلی اجمالی از عوامل تقویت یا تضعیف انسجام شبکه همسایگی در این کلان‌شهر را نیز ارائه دهد.

مروری بر سوابق

همراه با نگرانی و دل‌مشغولی سیاست‌گذاران و مدیران شهری از تضعیف شبکه‌های همسایگی در کلان‌شهرها، محققان نیز با طرح مفاهیمی همچون عرق همسایگی^۲، احساس همسایگی^۳، تعلق همسایگی^۴، انسجام همسایگی^۵ توجه خود را معطوف به فرسایش پیوندها و انسجام در عرصه همسایگی و به نحو اولی در عرصه عمومی و حیات شهری نموده‌اند. باید خاطرنشان ساخت که همسایگی و آثار اجتماعی ناشی آن در محیط‌های شهری مدرن، یکی از پرنفوذترین و پراقبال‌ترین موضوعات پژوهشی در جامعه‌شناسی شهری و حوزه‌های مرتبط می‌باشد.

تنوع و تعدد پژوهش‌های مرتبط با موضوع همسایگی خود گویای مطلب است. رابطه متغیرهایی همچون سلامت جسمی و روانی (Ellaway, Macintyre, & Kearns, 2001) (Gomes & Muntaner, 2005) (Blakely, Kennedy, & Kawachi, 2001) (Kennedy, & Glass, 1995) (Cattell, 2001)، جرم و بزهکاری و مشکلات رفتاری (Caughy, Nettles, &) (Browning, Bunrington, 2008 Leventhal, & Gunn, 2008) (O cambo, 2008)، رفتارها و نتایج تحصیلی فرزندان، (Emory, Caughy, Harnis, &) (Franzini, 2008) (Plybon, Lorraine, Butler, Belgrave, & Allison, 2008) و مشارکت

۱. داده‌های این مقاله برگرفته از پیمایش «همبستگی اجتماعی در شبکه‌های همسایگی شهر مشهد (مورد بررسی سه منطقه سجاد - آزادشهر - قلعه ساختمان)» است که توسط خانم مهلا حجازی به‌عنوان پایان‌نامه تحصیلی دوره کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد در سال ۱۳۸۶ انجام گرفته است. استاد راهنما و مشاور این پایان‌نامه به ترتیب آقایان دکتر علی یوسفی و دکتر محسن نوغانی بوده‌اند.

2. Neighborhood pride	3. Sense of neighborhood
4. Neighborhood attachment	5. Neighborhood solidarity

سیاسی (Hays & Kogl, 2007)، سرمایه اجتماعی، (Hays & Kogl, 2007) (Brisson & Usher, 2007) (Warr, 2005) با مقوله همسایگی نمونه‌هایی از دل مشغولی‌های محققان این عرصه می‌باشد.

در بین موضوعات فوق، سرمایه اجتماعی از پرنفوذترین مفاهیم است و دلیل آن سهمی است که همسایگی در ایجاد و حفظ سرمایه اجتماعی دارد و بر این اساس، سیاست‌گذاری‌های مرتبط با همسایگی معطوف به حمایت از سرمایه اجتماعی و حفظ و ارتقای آن می‌باشد (Forrest & Keans, 2001).

از آنجایی که انسجام اجتماعی یکی از مؤلفه‌های مهم سرمایه اجتماعی است، عموماً محققان به تحلیل و تبیین شبکه‌ها و پیوندهای اجتماعی در بطن فضای همسایگی پرداخته‌اند و از این طریق تلاش نموده‌اند تا اولاً میزان انسجام در شبکه همسایگی را تعیین نمایند و ثانیاً عوامل مؤثر بر میزان انسجام شبکه را تعیین نمایند.

بر این اساس، عموماً محققان در پی عوامل قوام‌بخش یا زوال‌بخش انسجام در روابط همسایگی بوده‌اند. عدم تجانس فرهنگی و زبانی (Forrest, Grang, & Nagi, 2002)، ساختار شبکه و حجم روابط خارج از همسایگی، (Henning & Wellman and Wortly, 1990) (Lieberg, 1996)، کیفیت پایین منازل مسکونی، شلوغی و سروصدا، وضعیت نامناسب اقتصادی ساکنین، (Thomese & Van Tilburg, 2000) از جمله عواملی هستند که بر پایه یافته‌های پژوهشی به کاهش انسجام در شبکه همسایگی می‌انجامند. در مقابل، برخی از تحقیقات بر نقش مثبت عوامل زیر بر تقویت انسجام واحدهای همسایگی صحنه گذاشته‌اند:

متغیر بودن شبکه و در دسترس بودن منابع و ظرفیت‌های بیشتر (Cattell, 2001)، استفاده از فناوری اطلاعات، (Wellman, Barry. 2001)، تأهل؛ افراد متأهل بیشتر از مجردین به روابط همسایگی اهمیت می‌دهند، تحصیلات و درآمد بالا، (Campbell & Lee, 1992)، مدت اقامت و ثبات در سکونت (rohe & stewart, 1996) (Forrest, Grang, & Nagi, 2002)، (Campbell & Lee, 1992)، جنسیت؛ همسایگی برای زنان اهمیت بیشتری دارد چرا که نسبت به مردان کمتر در بیرون از خانه کار می‌کنند و وقت بیشتری را با همسایگان می‌گذرانند، (Campbell & Lee, 1992)، سن، افراد مسن وقت بیشتری را به موضوع همسایگی اختصاص می‌دهند و در نتیجه اهمیت بیشتری برای آن قائلند، (Campbell & Lee, 1992) (Guest & Wierzbicki, 1999).

در عرصه پژوهش‌های فوق، محققان از شاخص‌ها و مؤلفه‌های متنوعی برای پوشش مفهوم

انسجام در واحدهای همسایگی استفاده کرده‌اند که مهم‌ترین آن‌ها بدین قرار است: ارزش‌ها و هنجارهای مشترک (Buckner, 1988) (Sampson, Raudenbush, & Earls, 1995)، شبکه‌های حمایت اجتماعی همسایگی (Buckner, 1998) (Glynn, 1981)، احساس تعلق و پیوستگی (Stone & Hughes, 2002) (Puddifot, 1995)، کنش جمعی از طریق سازمان‌های همسایگی، (Helly, 2003) (Stone & Hughes, 2002)، احساس اعتماد و انسجام (Sampson, Raudenbush, & Earls, 1995)، رضایت از همسایگی (Buckner, 1988) (Forrest & Keans, 2001)، احترام به همسایه و مدارا با آن (Stone & Hughes, 2002)، فعالیت‌های همسایگی از قبیل: مبادلات کلامی و غیرکلامی دوستانه، و رفت‌وآمد با هم (Unger & Wandersman, 1982).

از دیگر نکات قابل توجه در مطالعه انسجام واحدهای همسایگی، تأکید بر شبکه روابط اجتماعی در بین همسایگان و توجه به روش تحلیل شبکه^۱ می‌باشد (Campbell & Lee, 1992) (Cattell, 2001) (Henning & Lieberg, 1996) (Thomese & Van Tilburg, 2000).

همچنین طرح نظریه پیوندهای ضعیف^۲ توسط گرانوویتر (Granovetter, 1973) عرصه پژوهش‌های همسایگی را با این مسئله مواجه ساخته است که آیا تقویت انسجام همسایگی و به عبارتی حرکت به سمت پیوندهای قوی^۳ در سطح گروه‌های کوچک با همبستگی اجتماعی در سطح اجتماع عام (در این جا اجتماع عام شهری) در تقابل قرار نمی‌گیرد؟ یافته‌های پژوهشی در این میان به نتایج متفاوتی انجامیده است به گونه‌ای که برخی از محققان نشان داده‌اند که تقویت پیوندهای همسایگی لزوماً به کاهش انسجام در اجتماع عام منجر نمی‌شود (Putnam, 2000) و در مقابل، گروهی دیگر از محققان نشان داده‌اند که میزان بالای همبستگی در سطح همسایگان تعهد به شهر یا اجتماع بزرگ‌تر را کاهش می‌دهد (Forrest & Keans, 2001) (Kearns & Forrest, 2000).

البته با الهام از نظریه راسل آکف (Ackoff, 1972, 1981)، رویکرد ثالث چنانچه در این مقاله اتخاذ گردیده این می‌تواند باشد که وقتی جامعه یک نظام کل یا «اجتماع اجتماعات» تلقی می‌شود؛ اجتماعاتی که ممکن است باهم ناسازگاری‌هایی داشته باشند، در این صورت انسجام اجتماعات مختلف که سازنده این نظام کل هستند می‌تواند مکمل هم باشد نه متضاد. در این صورت به جای تأکید بر انسجام «این یا آن» اجتماع می‌توان بر انسجام «این و آن» اجتماع تأکید نمود.

1. Network analysis
3. Strength ties

2. Weak ties

چارچوب نظری انسجام شبکه همسایگی

در ادبیات جامعه‌شناسی انسجام عموماً به‌عنوان یک «صفت ساختاری»^۱ انتظام‌بخش شناخته می‌شود هرچند در این باره که صفات ساختاری چگونه به وجود می‌آیند، در بین جامعه‌شناسان اختلاف نظر وجود دارد. برخی از جامعه‌شناسان کلان‌نگر (مثل پیتر بلاو، ۱۹۷۷)، تحلیل صفات ساختاری را مستقل از فرایندهایی می‌دانند که در بین افراد رخ می‌دهد و برخی (مثل کالینز، ۱۹۸۶) نیز، صفات ساختاری را حاصل تجمع رفتارهای فردی می‌دانند (Turner; 1993, 124). با الهام از جمع‌بندی خلاقانه جانان‌ترنر (۱۹۹۳) از آرای مختلف جامعه‌شناسی نظم به‌ویژه دیدگاه‌های جامعه‌شناختی کلان‌نگر که تا حد زیادی سوابق نظری و تجربی انسجام در شبکه همسایگی به شرح پیش‌گفته را نیز تحت پوشش مفهوم خود قرار می‌دهد، می‌توان به یک تعریف روشن از انسجام شبکه همسایگی دست یافت و تغییرات آن را در چارچوب یک مدل تحلیلی، شرح داد. علی‌رغم برخی اختلافات در تعریف «انسجام»، این مفهوم غالباً به‌عنوان یک برجسته مناسب برای چندین فرایند مرتبط با یکدیگر به کار رفته و اندازه آن نیز همراه با سه بعد جداگانه زیر تغییر پیدا می‌کند:

۱. میزان هماهنگی^۲ در بین واحدهای اجتماعی

۲. میزان وحدت نمادی^۳ در بین واحدهای اجتماعی

۳. میزان تقابل و تضاد^۴ در بین واحدهای اجتماعی (همان: ۱۸۹).

بدین ترتیب در هر مجموعه از واحدهای اجتماعی از جمله شبکه همسایگی، انسجام اجتماعی همواره برحسب میزان هماهنگی، وحدت نمادی و تقابل بین واحدهای تشکیل‌دهنده آن قابل تعریف خواهد بود. به‌علاوه همواره مکانیزم‌ها و فشارهای گزینشی^۵ معینی برای مواجهه و حل مسائل انسجامی در هر شبکه‌ای وجود دارد که در نظریات کلان تحلیلی، معمولاً بر روی سه مکانیزم تأکید بیشتری صورت می‌گیرد که به ترتیب مسائل سه‌گانه انسجام عبارتند از «ادخال و وابستگی متقابل ساختاری»^۶، «وفاق یا تعمیم ارزشی»^۷ و «تمرکز سیاسی» (همان: ۱۹۰). در نوشتار حاضر به تناسب موضوع مقاله تنها بر روی دو مکانیزم هماهنگی و وحدت نمادی که فهم روشن‌تری از انسجام شبکه همسایگی را فراهم می‌آورند، تأکید شده و در زیر توضیحاتی درباره فشارهای گزینشی مربوط ارائه می‌گردد:

1. structural property

2. coordination

3. symbolic unification

4. opposition and conflict

5. selection pressures

6. structural inclusion and interdependence

7. value generalization or consensus

۱. ادخال و وابستگی ساختاری مکانیزمی برای حل مشکل هماهنگی ساختاری است. برحسب این مکانیزم، با ادغام واحدهای کوچک‌تر در درون واحدهای بزرگ‌تر و ایجاد وابستگی و روابط متقابل و کارکردی در بین آن‌ها مسئله هماهنگی مرتفع می‌گردد. ادخال و وابستگی در شبکه همسایگی از طریق گسترش تعداد و روابط متقابل همسایگان صورت می‌گیرد. بر این اساس هرچه گستردگی (اندازه) شبکه همسایگی و همچنین تراکم و قرینگی روابط اجتماعی همسایگان بیشتر باشد، انسجام رابطه‌ای (هماهنگی ساختاری) شبکه همسایگی بیشتر خواهد بود.

۲. وفاق یا تعمیم ارزشی مکانیزمی برای حل مشکل وحدت نمادی است. برحسب مکانیزم وفاق ارزشی، واحدهای اجتماعی براساس نمادهای مشترک مثل زبان، ارزش‌ها و باورها به وحدت می‌رسند و برحسب مکانیزم تعمیم ارزشی، توافق بر روی فراگیرترین ارزش‌ها، ملاک وحدت قرار می‌گیرد. در این حالت، به میزانی که ارزش‌های تعمیم‌یافته با ارزش‌های ویژه فرهنگی طبقات، خرده فرهنگ‌ها یا خرده گروه‌ها سازگاری داشته باشد، وحدت بیشتری حاصل می‌شود و بالعکس. در عین حال این نکته را نمی‌توان نادیده گرفت که مشکل وحدت نمادی به‌ویژه در شرایط تنوع اجتماعی همواره با یک تعارض بالقوه روبه‌روست و ممکن است اثر دوگانه و متضادی بر انسجام اجتماعی داشته باشد. چنان‌که ممکن است تأکید بر ارزش‌های عام و نادیده گرفتن ارزش‌های خاص، باعث تعارض خرده گروه‌ها گردد. مسئله وحدت نمادی در شبکه همسایگی برحسب میزان توافق و اشتراک ارزشی همسایگان قابل رفع خواهد بود. بر این اساس هرچه اشتراک زبانی، مذهبی و قومی و همچنین توافق بر روی ارزش‌های همزیستی مثل احترام، اعتماد، نوع دوستی و... بیشتر باشد، انسجام ارزشی (وحدت نمادی) شبکه همسایگی بیشتر خواهد بود.

بدین ترتیب می‌توان گفت انسجام شبکه همسایگی تابع دو فرایند عمده درونی شامل هماهنگی ساختاری و وحدت نمادی در بین اعضای شبکه (همسایگان) است و مشکل انسجامی شبکه در هریک از دو بعد مذکور به ترتیب با مکانیزم ادخال و وابستگی متقابل و وفاق یا تعمیم ارزشی رفع می‌گردد. ابعاد و فرایندهای درونی انسجام شبکه همسایگی را می‌توان مطابق شکل ۱ نشان داد:

جدول شماره ۱. ابعاد و فرایندهای درونی انسجام شبکه همسایگی

ابعاد:	هماهنگی ساختاری شبکه	وحدت نمادی شبکه
فرایند:	وابستگی متقابل همسایگان	وفاق ارزشی همسایگان

سؤال مهم تئوریک این است که وابستگی متقابل و وفاق ارزشی تحت چه شرایطی در شبکه اجتماعی (همسایگی) تغییر پیدا می‌کند؟ با الهام از نظریات کلان تحلیلی نظم، فرایند انسجام را می‌توان به‌طور عمده متأثر از دو فرایند تفکیک اجتماعی^۱ و فرایند تجمع اجتماعی^۲ دانست و تغییرات انسجامی شبکه همسایگی را در قالب مدل سه‌گانه «انسجام، تجمع و تفکیک» اجتماعی تحلیل نمود. ابتدا دو فرایند تفکیک و تجمع اجتماعی تشریح و سپس رابطه این دو با انسجام شبکه همسایگی مورد بحث قرار می‌گیرد:

۱. فرایندهای تجمع اجتماعی

تجمع اجتماعی در این جا به معنای زیاد شدن تدریجی افراد و واحدهای اجتماعی و ظرفیت‌های تولیدی آن‌ها در فضا است. این تجمع در طی سه فرایند فرعی مرتبط با یکدیگر صورت می‌گیرد: «فرایند تراکم یا تمرکز اکولوژیک که با فضای قابل دسترس و روش سازمان‌یافتگی فضا ارتباط پیدا می‌کند، فرایند رشد جمعیت که به‌طور عمده با نرخ خالص مهاجرت به درون جمعیت و نرخ بازتولید جمعیت رابطه دارد و فرایند تولید که به سطح منابع جمعیت به‌ویژه منابع مادی، سازمانی و تکنولوژیک مربوط می‌گردد» (همان: ۱۸۵). در شبکه همسایگی نیز فرایند تجمع با هر سه مکانیزم صورت می‌گیرد: تمرکز اکولوژیک همسایگی برحسب تراکم مسکونی، سابقه سکونت و الگوی سکونت، رشد همسایگی برحسب رشد و جابه‌جایی جمعیت ساکن در محله و تولید منابع همسایگی نیز برحسب سطح منابع مادی (اقتصادی)، سازمانی (سیاسی) و منابع تکنولوژیک (به‌ویژه حمل و نقل و ارتباطات) و همچنین توانایی بسیج قدرت در محله مشخص می‌گردد.

۲. فرایندهای تفکیک اجتماعی

با افزایش تراکم، اندازه/نرخ رشد و تولید جمعیت، رقابت برای دستیابی به منابع در بین واحدهای اجتماعی نیز افزایش می‌یابد و چنین رقابتی، فرایند تفکیک را در بین افراد و واحدهای اجتماعی درون جمعیت فعال می‌سازد. تفکیک نتیجه دو فرایند چرخشی است که به‌طور متقابل یکدیگر را تقویت می‌کنند: فرایند نخست بر محور رقابت برای دستیابی به منابع، تخصصی شدن فعالیت‌ها^۳، مبادله منابع و تمایزبخشی^۴ می‌چرخد و فرایند دوم بر محور رقابت، مبادله، بسیج قدرت و کنترل منابع (همان: ۸-۱۸۷). از درون دو سیکل مذکور، سه

1. differentiation process
3. Specialization

2. aggregation process
4. Attributization

شکل اساسی و به هم مرتبط از تفکیک اجتماعی بیرون می‌آید:

۱. شکل‌گیری خرده‌گروه‌هایی^۱ که همبستگی درونی آن‌ها بالا و ساختار شبکه‌ای آن‌ها نسبت به سایر خرده‌گروه‌ها، متراکم‌تر است.

۲. شکل‌گیری خرده‌فرهنگ‌های^۲ متمایزی که ذخایر دانش و اندوخته‌های نمادی آن‌ها متفاوت از یکدیگر است و این تمایز هم علت و هم معلول شکل‌گیری خرده‌گروه‌هاست.

۳. و شکل‌گیری سلسله‌مراتب‌ها^۳ که اندازه آن‌ها برحسب سهم نسبی کنشگران از منابع مادی، سیاسی و فرهنگی تغییر پیدا می‌کند (همان).

بر این اساس، تفکیک اجتماعی در هر شبکه‌ی اجتماعی به‌طور عمده برحسب تعداد خرده‌گروه‌ها یا میزان ناهمگونی^۴، تعداد خرده‌فرهنگ‌ها یا میزان تنوع نمادی^۵ و تعداد سلسله‌مراتب‌ها یا میزان نابرابری^۶ در آن مجموعه قابل تعریف خواهد بود. فرایندهای تفکیک به شکل‌های مختلفی در درون اجتماعات و شبکه‌های اجتماعی رخ می‌دهد. در شبکه‌ی همسایگی، ناهمگونی اجتماعی عمدتاً برحسب تنوع گروه‌بندی‌های محلی، قومی و مذهبی، تنوع نمادی برحسب تنوع فرهنگ (ارزش‌ها و باورها) محلی، قومی و مذهبی و سلسله‌مراتب‌ها برحسب تنوع پایگاه اقتصادی اجتماعی اعضای شبکه (همسایگان) تعریف می‌گردد. در شرایط همگونی قومی مذهبی، تمایزات همسایگی عمدتاً برحسب گروه‌بندی‌های شغلی، تحصیلی و درآمدی و تنوع نمادی نیز برحسب تنوع در «سبک زندگی»^۷ آشکار می‌گردد.

۳. رابطه فرایندهای تجمع، تفکیک و انسجام اجتماعی

فرایند تجمع و تفکیک با دو مکانیزم‌های یادشده ذیل با یکدیگر پیوند خورده و انسجام شبکه‌ی اجتماعی (همسایگی) را تحت تأثیر خود قرار می‌دهند:

۱. نخست این‌که با فعال شدن فرایند تجمع، فرایند تفکیک اجتماعی نیز فعال می‌گردد بدین ترتیب که با افزایش تراکم اکولوژیک، اندازه و نرخ رشد جمعیت، کمیابی منابع بیشتر و به تبع آن رقابت برای دستیابی به منابع در بین افراد و واحدهای اجتماعی افزایش می‌یابد. این رقابت، فرایند تفکیک بین واحدهای اجتماعی را تشدید می‌کند. به‌علاوه فرایند تجمع از طریق تراکم

1. Subgroups	2. Subcultures
3. Hierarchies	4. Heterogeneity
5. Symbolic diversity	6. Inequalities
7. Lifestyle	

اکولوژیک، انسجام شبکه اجتماعی به‌ویژه هماهنگی (روابط) بین واحدها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. هرچند به عقیده دورکیم (۱۸۹۵)، تراکم مادی (اکولوژیک) مقدم بر تراکم اخلاقی (رابطه‌ای) است یعنی این نیاز به همزیستی و میل به داشتن رابطه اجتماعی است که افراد را در یک مکان مشترک دورهم جمع می‌آورد و عکس این قضیه، لزوماً صادق نیست (فیالکوف، ۱۳۸۳).

۲. دیگر این‌که با فعال شدن فرایند تفکیک اجتماعی، فرایند انسجام نیز قویاً تحت تأثیر قرار می‌گیرد بدین ترتیب که با افزایش ناهمگونی (تعدد خرده‌گروه‌ها)، تنوع نمادی (تعدد خرده‌فرهنگ‌ها) و تشدید سلسله‌مراتب‌ها (افزایش نابرابری‌ها)، مسائل هماهنگی ساختاری، وحدت نمادی و تقابل بین واحدها افزایش می‌دهد و از این رو با تشدید فرایندهای تفکیک اجتماعی، فشارهای گزینشی نیز برای حل مسائل انسجامی بیشتر می‌گردد یعنی با تشدید مشکل هماهنگی ساختاری، الزام به ادخال و وابستگی متقابل، با تشدید مشکل وحدت نمادی، الزام به وفاق و تعمیم ارزشی و با تشدید تضادها بین واحدها، میل به تمرکز قدرت و کنترل از راه قدرت در درون شبکه اجتماعی بیشتر می‌گردد.

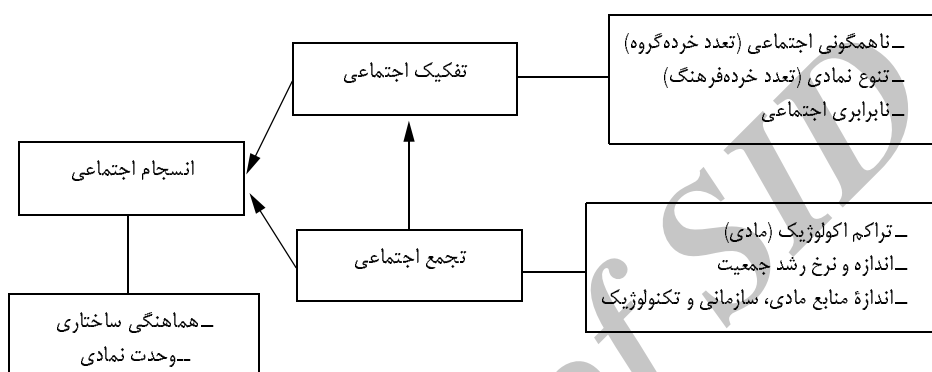
بدین ترتیب فرضیه عمده انسجام شبکه اجتماعی (همسایگی) را می‌توان به شرح ذیل بیان داشت:

«فرایند انسجام در شبکه همسایگی (هماهنگی ساختاری و وحدت نمادی همسایگان) به‌طور همزمان تحت تأثیر فرایند تجمع (تراکم اکولوژیک، اندازه و نرخ رشد جمعیت و تولید منابع مادی، سازمانی و تکنولوژیک) و فرایند تفکیک (ناهمگونی، تنوع نمادی و نابرابری) در شبکه همسایگی است. درحالی‌که فرایند تفکیک شبکه همسایگی نیز کاملاً متأثر از فرایند تجمع اجتماعی شبکه است.»

روابط بین سه متغیر انسجام، تجمع و تفکیک اجتماعی را مطابق شکل ۲ می‌توان ترسیم نمود و آن را مدلی برای تحلیل نظری انسجام شبکه همسایگی قرار داد. مدل پیشنهادی حاضر، متغیرهای مورد تأکید در سوابق انسجام شبکه همسایگی مانند ارزش‌ها و هنجارهای مشترک همسایگان (Buckner, 1988) (Sampson, Raudenbush, & Earls, 1995) روابط حمایتی، (Buckner, 1988) (Glynn, 1981)، احساس تعلق و پیوستگی (Stone & Hughes, 2002) (Puddifot, 1995)، کنش جمعی از طریق سازمان‌های همسایگی (Helly, 2003) (Stone & Hughes, 2002)، احساس اعتماد و انسجام (Sampson, Raudenbush, & Earls, 1995)، رضایت از همسایگی، (Buckner, 1988) (Forrest & Keans, 2001)، احترام به همسایه و مدارا با آن (Stone & Hughes, 2002)، فعالیت‌های همسایگی از قبیل: مبادلات کلامی و

غیرکلامی دوستانه، و رفت و آمد با هم (Unger & Wandersman, 1982) را به روشنی در برمی گیرد.

شکل شماره ۱. نمودار مدل تحلیل نظری انسجام شبکه همسایگی

روش تحلیل ثانویه

داده‌های اولیه مقاله حاضر برگرفته از نتایج یک تحقیق پیمایشی است که در سال ۱۳۸۶ بر روی سه نمونه تصادفی ۵۰ خانواری ساکن در سه منطقه متفاوت از نظر منزلت مسکونی شامل سجادشهر (منطقه بالا)، آزادشهر (منطقه میانی) و قلعه ساختمان (منطقه پایین) شهر مشهد حاصل آمده است. برحسب تعریف قراردادی در نمونه مورد نظر هر ۵ خانواری که کمترین فاصله مکانی را با یکدیگر داشته‌اند یک واحد یا شبکه همسایگی محسوب شده‌اند و بدین ترتیب در هریک از سه منطقه مذکور ۱۰ شبکه همسایگی و در مجموع ۳۰ شبکه همسایگی (متشکل از ۱۵۰ خانوار) مورد مطالعه قرار گرفته است. واحد تحلیل انسجام، شبکه همسایگی است. در مورد هر شبکه دو دسته داده شامل «داده وصفی^۱» و «داده رابطه‌ای^۲» تولید گردیده است؛ داده‌های وصفی شبکه برحسب برآوردهای مرکزی^۳ و داده‌های رابطه‌ای از ماتریس جامعه‌سنجی^۴ در ابعاد ۵×۵ برای هر شبکه همسایگی، حاصل آمده است.

1. Attributional data

2. Relational data

۳. در هر شبکه همسایگی، صفات وصفی برحسب برآوردهای مرکزی شامل میانگین، میانگین تعدیل شده، میانه و برآوردهای جایگزین آنها (M-estimators) محاسبه گردیده است.

4. Sociomatrix

داده‌ها توصیفی مورد تحلیل در این مقاله شامل متغیرهای فرعی تجمع اجتماعی و تفکیک اجتماعی که به عنوان متغیرهای مستقل در مدل تحلیل انسجام وارد گردیده‌اند و همچنین متغیر وحدت نمادی (وفاق ارزشی) که یک بعد از مفهوم انسجام یا متغیر وابسته را تشکیل می‌دهد و داده‌های رابطه‌ای مورد تحلیل، تنها شامل متغیر هماهنگی ساختاری (وابستگی متقابل) است که برحسب «تراکم و قرینگی روابط اجتماعی» در بین اعضای شبکه همسایگی سنجیده می‌شود و یک بعد دیگر از انسجام شبکه را تشکیل می‌دهد. نکته حائز توجه در تحلیل ثانویه حاضر، فقدان یا ضعف داده برای برخی از متغیرهای داخل مدل نظری است که محدودیت‌هایی را برای تحلیل تجربی انسجام ایجاد کرده است. بر این اساس داده‌های مورد تحلیل محدود به متغیرهای ذیل خواهند بود:

انسجام شبکه همسایگی تنها در دو بعد انسجام رابطه‌ای (هماهنگی ساختاری: وابستگی متقابل) و انسجام ارزشی (وحدت نمادی: وفاق ارزشی) تحلیل می‌گردد؛ تجمع اجتماعی شبکه همسایگی تنها در بعد تراکم اکولوژیک و تفکیک اجتماعی شبکه در ابعاد تنوع نمادی (تعدد خرده فرهنگ) و تنوع اجتماعی (تعدد خرده گروه) و نابرابری تحلیل می‌گردند. تعریف عملیاتی متغیرهای مذکور و روش محاسبه آن‌ها به شرح ذیل است.

تعریف عملیاتی متغیرها و روش محاسبه شاخص‌ها

۱. شاخص انسجام رابطه‌ای شبکه همسایگی

انسجام رابطه‌ای شبکه همسایگی به معنای تراکم و قرینگی روابط همسایگان در زمینه آشنایی، سلام کردن، سپردن کلید منزل، اجازه رفت و آمد به فرزندان، در میان گذاشتن مشکلات و معاشرت خانوادگی تعریف گردیده است روش محاسبه تراکم و قرینگی روابط همسایگی به شرح ذیل است:

$$100 \times (\text{تعداد روابط ممکن بین همسایگان} \div \text{تعداد روابط موجود بین همسایگان}) = \text{چگالی روابط همسایگی}$$

(چلبی، ۱۳۷۵: ۱۴۸)

$$100 \times (\text{تعداد روابط متقابل ممکن} \div \text{تعداد روابط متقابل واقعی}) = \text{قرینگی روابط همسایگی}$$

(رفیع پور، ۱۳۸۲: ۱۸۷)

۲. شاخص انسجام ارزشی شبکه همسایگی

وفاق یا انسجام ارزشی همسایگان در این جا به معنای میزان توافق نظر همسایگان بر روی ارزش‌های همسایگی و همزیستی شامل علایق ارتباطی (اعتماد، دوستی و علاقه به

همسایگان)، علایق محلی (علاقه به مکان و محل زندگی)، و تعهد همسایگی (تلاش برای رفع مشکلات محله) تعریف گردیده است. برای محاسبه شاخص وفاق ارزشی ابتدا ارزش‌های همسایگی و همزیستی در سطح خانوار با استفاده از «تحلیل عاملی» دسته‌بندی گردیده و بعد از تبدیل مقیاس نمرات عاملی مربوط به مقیاس ۰ تا ۱۰۰، میانگین این نمرات به عنوان شاخص شدت ارزشی شبکه و «انحراف معیار» آن‌ها به عنوان شاخص وفاق (پراکندگی) ارزشی شبکه همسایگی منظور گردیده است. بر این اساس شدت و پراکندگی خصوصیات ارزشی شبکه همسایگی به ترتیب برحسب میانگین و انحراف معیار نمرات عاملی (بعد از تبدیل مقیاس) در سه بعد «علایق ارتباطی، علایق محلی و تعهد همسایگی» برآورد گردیده است.

۳. شاخص تفکیک اجتماعی شبکه همسایگی

تفکیک اجتماعی شبکه همسایگی در بعد ناهمگونی اجتماعی و فرهنگی (تنوع نمادی) مشترکاً برحسب شاخص‌های تنوع قومی، تنوع مذهبی و تنوع محلی (محل تولد) شبکه و در بعد سلسله‌مراتب‌ها یا نابرابری برحسب تنوع پایگاهی شبکه تخمین زده شده است. در ادامه در مورد روش محاسبه هر یک از سه مفهوم مذکور توضیحاتی ارائه می‌گردد:

شاخص‌های تنوع قومی، تنوع مذهبی و تنوع محلی مطابق فرمول شاخص تغییرات کیفی به روش ذیل محاسبه گردیده‌اند: (کورتز، ۱۳۷۴: ۸۵).

$$K \times (\text{فراوانی موردانتظار})^2 = (\text{مجموع مضروب‌ات فراوانی‌های مشاهده شده در طبقات موجود}) = IQV$$

برای محاسبه شاخص تنوع پایگاهی نیز ابتدا «شاخص پایگاه اقتصادی اجتماعی» (ESS) خانوار از ترکیب نمرات استاندارد شده سه متغیر تحصیلات، درآمد سرانه و منزلت شغلی سرپرست خانوار محاسبه گردیده و سپس بر اساس برآوردگرهای مرکزی، ابتدا مرتبه پایگاهی هر شبکه همسایگی و بر مبنای «انحراف معیار» نمرات پایگاهی، تنوع یا نابرابری پایگاهی شبکه همسایگی محاسبه گردیده است.

۴. شاخص تجمع اجتماعی شبکه همسایگی

تجمع اجتماعی شبکه همسایگی در نوشتار حاضر تنها در بعد تمرکز اکولوژیک سنجیده شده و برای این منظور نیز تنها از دو شاخص تراکم مسکونی (تعداد افراد ساکن تقسیم بر زیربنای مسکونی)، ثبات مسکونی (سابقه اقامت در محل) بهره‌گیری شده است.

یافته‌ها

نتایجی که مورد بحث قرار می‌گیرد حاصل مطالعه ۳۰ شبکه همسایگی (هر شبکه متشکل از ۵ خانوار مجاور) در سه منطقه سجادشهر، آزادشهر و قلعه ساختمان شهر مشهد است. در هر منطقه ۱۰ شبکه همسایگی مطالعه گردیده است. متوسط بعد خانوارهای عضو شبکه، سه نفر و سابقه عضویت آن‌ها در شبکه همسایگی ۱۱ سال است. تنوع محلی شبکه همسایگی بسیار پایین و ۸۸ درصد از اعضای آن را افراد بومی (مشهدی) تشکیل داده‌اند. در ادامه انسجام شبکه همسایگی در ابعاد رابطه‌ای و ارزشی توصیف می‌گردد و سپس مطابق مدل تحلیل، روابط این متغیر با متغیرهای تجمع و تفکیک اجتماعی و ارسی می‌گردد.

انسجام رابطه‌ای شبکه همسایگی

برای سنجش انسجام رابطه‌ای شبکه همسایگی ابتدا قرینگی و چگالی روابط همسایگان در زمینه‌های آشنایی، سلام و علیک، رفت و آمد فرزندان، تبادل نظر درباره مشکلات و رفت و آمد خانوادگی مطابق جدول ۲ محاسبه گردیده و سپس با استفاده از روش تحلیل عاملی، قرینگی‌ها و چگالی‌های روابط مذکور در دو بعد «روابط قوی» و «روابط ضعیف» همسایگی دسته‌بندی و نمرات عاملی مربوط به عنوان «شاخص انسجام روابط قوی و ضعیف شبکه» با مشخصات آماری جدول ۲ گزارش گردیده است.

جدول شماره ۲. قرینگی و چگالی روابط اجتماعی در شبکه همسایگی شهر مشهد (تعداد شبکه = ۳۰)

رفت و آمد	درمیان گذاشتن خانوادگی	اجازه رفت و مشکلات	سلام و علیک آمد و بچه‌ها	آشنایی	
۲۶/۵	۱۷/۵	۳۹/۶	۷۲/۸	۷۰/۸	چگالی روابط
۷/۶	۷/۰	۲۰/۶	۵۹/۰	۵۸/۰	قرینگی روابط

نکته مشهود در جدول ۲ این است که تراکم و قرینگی در روابط و پیوندهای ضعیف همسایگی به مراتب بیش از روابط و پیوندهای قوی است. علاوه بر این که تراکم و بیشتر از آن قرینگی در روابط قوی همسایگی مثل آمد و رفت خانوادگی بسیار پایین است. نتایج تحلیل عاملی قرینگی‌ها و چگالی‌های روابط در جدول ۳ نیز به خوبی نشان می‌دهد که روابط همسایگی مذکور از حیث تداخل معنا، در دو دسته کلی جای می‌گیرند:

دسته اول شامل قرینگی و تراکم رفت و آمد فرزندان، در میان گذاشتن مشکلات و رفت و آمد خانوادگی همسایگان است که می‌توان نام آن را عامل «پیوندهای قوی همسایگی» نامید.

دسته دوم شامل تراکم و قرینگی آشنایی و سلام و علیک همسایگان است که می‌توان آن را عامل «پیوندهای ضعیف همسایگی» نام‌گذاری نمود.

جدول شماره ۳. نتایج تحلیل عاملی قرینگی‌ها و چگالی‌های روابط اجتماعی در شبکه همسایگی شهر مشهد (تعداد شبکه=۳۰)

عوامل		
۲	۱	
۰/۸۹۲	۰/۸۶۷	قرینگی اجازه بازی و رفت و آمد بچه‌ها به منزل همسایه‌ها y4-gh
۰/۸۶۷	۰/۸۶۷	چگالی در میان گذاشتن مشکلات با همسایه‌ها y5-ch
۰/۸۶۷	۰/۸۲۷	چگالی اجازه بازی و رفت و آمد بچه‌ها به منزل همسایه‌ها y4-ch
۰/۸۲۷	۰/۶۸۵	قرینگی در میان گذاشتن مشکلات بین همسایه‌ها y5-gh
۰/۶۸۵	۰/۵۷۰	چگالی رفت و آمد با همسایه‌ها y6-ch
۰/۵۷۰	۰/۹۷۰	قرینگی رفت و آمد بین همسایه‌ها y6-gh
۰/۹۷۰	۰/۹۴۸	چگالی آشنایی همسایه‌ها y1-ch
۰/۹۴۸	۰/۹۲۶	قرینگی آشنایی همسایه‌ها y1-gh
۰/۹۲۶	۰/۹۱۳	چگالی سلام و علیک همسایه‌ها y2-ch
۰/۹۱۳		قرینگی سلام و علیک همسایه‌ها y2-gh

اینک برحسب نمرات عاملی حاصل آمده از هر یک از دو بعد مذکور یعنی «پیوندهای قوی همسایگی» (عامل ۱) و «پیوندهای ضعیف همسایگی» (عامل ۲)، هماهنگی ساختاری یا انسجام رابطه‌ای شبکه همسایگی را برآورد نمود. در جدول ۴، اندازه (میانگین) انسجام رابطه‌ای شبکه همسایگی شهر مشهد به تفکیک سه منطقه مورد مطالعه درج گردیده است. سه نکته قابل توجه در جدول مذکور این است که:

اولاً تفاوت‌های آشکاری بین اندازه انسجام پیوندهای ضعیف و قوی همسایگی وجود دارد و انسجام شبکه همسایگی به‌طور کلی تکیه بیشتری بر پیوندهای ضعیف دارد.

ثانیاً در دو سمت طیف منزلت مسکونی بالا (سجادشهر) و پایین (قلعه ساختمان)، تفاوت الگوی ارتباطی همسایگان آشکارتر می‌گردد چنان‌که در منطقه بالای شهر، تکیه بر پیوندهای ضعیف بیشتر از منطقه پایین شهر است.

ثالثاً به‌طور کلی انسجام شبکه همسایگی در بعد پیوندهای ضعیف در حد متوسط و در بعد

پیوندهای قوی همسایگی، در حد خیلی ضعیف وجود دارد.

جدول شماره ۴. میزان انسجام رابطه‌ای در شبکه همسایگی مناطق سه گانه شهر مشهد (تعداد

شبکه = ۳۰)

انسجام رابطه‌ای برحسب مقیاس ۰ تا ۱۰۰		منطقه شهری
پیوندهای قوی همسایگی	پیوندهای ضعیف همسایگی	
۱۸	۷۴	سجادشهر (بالای شهر)
۳۸	۴۴	آزادشهر (میانه شهر)
۲۶	۶۵	قلعه ساختمان (پایین شهر)
۲۷	۶۱	کل

انسجام ارزشی شبکه همسایگی

برای سنجش انسجام یا وفاق ارزشی شبکه همسایگی ابتدا ارزش‌های همسایگی در سطح خانوار با استفاده از «تحلیل عاملی» مطابق جدول (۵) به سه بعد (عامل) تقلیل یافته که به ترتیب با عناوین «علاقه ارتباطی» (عامل ۱)، «علاقه محلی» (عامل ۲) و «تعهد همسایگی» (عامل ۳) نام‌گذاری گردیده است. انتظار می‌رود ارزش‌های سه گانه مذکور زمینه و بستر ذهنی ارتباط همسایگی را تسهیل نماید.

جدول شماره ۵. نتایج تحلیل عاملی ارزش‌های همسایگی مناطق سه گانه شهر مشهد (تعداد

شبکه = ۳۰)

عوامل			
۳	۲	۱	
		۰/۷۸۱	تمایل به معاشرت با همسایه‌ها var31
		۰/۷۴۹	رضایت از همسایه‌ها var 32
		۰/۶۷۳	اعتماد به همسایه‌ها var30
	۰/۸۴۲		عدم تمایل به ترک محله Rvar 18.1
	۰/۸۳۷		مناسب دانستن محله برای زندگی var17
۰/۸۰۸			تلاش برای رفع مشکلات محل var29
۰/۷۹۶			فعالیت در امور خیریه محلی var33

با مشخص شدن ابعاد سه گانه ارزش‌های همسایگی و تبدیل مقیاس نمرات عاملی به مقیاس ۰ تا ۱۰۰، میانگین نمرات به عنوان «شاخص شدت» و انحراف معیار نمرات به عنوان «شاخص

وفاق (پراکندگی)» ارزشی شبکه همسایگی منظور و نتایج آن در جدول (۶) به تفکیک سه منطقه مورد مطالعه درج گردیده است. باید به دو نکته مهم در این باره اشاره گردد:^۱ نخست این که شدت علائق ارتباطی و تعهدات محلی در شبکه همسایگی پایین (کمتر از حد متوسط) لکن توافق درباره آن‌ها بالاست یعنی علائق و تعهدات همسایگی در عین حال که ضعیف است اما خیلی به هم نزدیک است. دوم این که بین علائق محلی و مکانی مناطق بالا و پایین شهر تفاوت محسوسی دیده می‌شود. برتری این علائق در مناطق بالای شهر تا حد زیادی می‌تواند ناشی از تفاوت منزلتی این مناطق باشد.

جدول شماره ۶. میزان انسجام ارزشی در شبکه همسایگی مناطق سه‌گانه شهر مشهد (تعداد شبکه = ۳۰)

انسجام ارزشی بر حسب مقیاس ۰ تا ۱۰۰			منطقه شهری	
تعهدات محلی	علائق محلی	علائق ارتباطی	شدت	
۴۴	۷۱	۳۹	شدت	سجادشهر (بالای شهر)
۸۴	۷۸	۸۹	وفاق	
۵۰	۶۱	۴۱	شدت	آزادشهر (میانه شهر)
۷۸	۷۷	۸۷	وفاق	
۴۲	۵۷	۴۰	شدت	قلعه ساختمان (پایین شهر)
۸۲	۷۸	۸۴	وفاق	
۴۵	۶۳	۴۰	شدت	کل
۸۱	۷۸	۸۷	وفاق	

تحلیل چندگانه انسجام شبکه همسایگی

اگرچه نقصان داده‌های ثانویه موجود برای تحلیل چندمتغیره انسجام شبکه همسایگی و کم بودن تعداد شبکه (۳۰ مورد)، محدودیت زیادی را برای تعمیم نتایج تحلیل ایجاد می‌کند لکن به دلیل اهمیت نظری متغیرهای مورد تحلیل، سعی گردیده صرف نظر از سطح معناداری آماری مدل و همبستگی بین متغیرها که قویاً تحت تأثیر تعداد شبکه (n) است، تصویری اجمالی روشنی از این روابط ارائه گردد و تعارض احتمالی در روابط تجربی

۱. مفهوم انحراف معیار، پراکندگی را نشان می‌دهد و عکس آن بر مفهوم انسجام و وفاق دلالت دارد. با توجه به دامنه این متغیر بر روی مقیاس ۰ تا ۱۰۰، اندازه آن از عدد ۱۰۰ کسر و حاصل آن به عنوان شاخص وفاق در جدول ۵ گزارش گردیده است.

متغیرها با روابط نظری آن‌ها توضیح داده شود. در این تحلیل، انسجام رابطه‌ای و ارزشی شبکه همسایگی به‌عنوان متغیرهای وابسته و متغیرهای تفکیک اجتماعی (مشمول بر متغیرهای تنوع قومی، تنوع مذهبی، تنوع محلی و تنوع پایگاهی) و تجمع اجتماعی شبکه (مشمول بر تراکم مسکونی و ثبات مسکونی) به‌عنوان متغیرهای مستقل در تحلیل رگرسیونی وارد گردیده‌اند. نتایج تحلیل رگرسیونی انسجام رابطه‌ای و ارزشی شبکه همسایگی با تکیه بر سه آماره شامل ضریب تأثیر (بتا) متغیر مستقل بر وابسته، ضریب همبستگی ساده (r پیرسون) متغیر مستقل و وابسته، ضریب همبستگی جزئی یا خالص متغیر مستقل و وابسته و همچنین ضریب همبستگی چندگانه (R رگرسیون) به ترتیب در جداول ۷ و ۸ تنظیم گردیده که با رعایت احتیاط به مهم‌ترین نکات آن اشاره می‌گردد.

نتایج عمده تحلیل چندمتغیره انسجام رابطه‌ای

سابقه سکونت در محله هم روابط ضعیف و هم روابط قوی همسایگی را تقویت می‌کند و این بدان جهت است که با تداوم سکونت، فرصت ارتباطات مختلف در بین همسایگان بیشتر می‌گردد. این در حالی است که تراکم مسکونی، روابط ضعیف در حد آشنایی و سلام‌و‌علیک را در شبکه تقویت اما باعث تضعیف روابط قوی همسایگی مثل معاشرت خانوادگی می‌گردد. البته یک معنای یافته حاضر این می‌تواند باشد که چون در شرایط تراکم مسکونی، احتمال مواجهه ساکنین در حد روابط آشنایی به‌طور اجتناب‌ناپذیر بیشتر می‌گردد، این امر آن‌ها را از داشتن روابط قوی‌تر باز می‌دارد.

تنوع پایگاهی در شبکه همسایگی هر دو دسته روابط همسایگی را ضعیف نگه می‌دارد. تنوع قومی تنها باعث تضعیف روابط قوی همسایگی است و تأثیر تنوع مذهبی بر روابط همسایگی کم در عین حال که بر روابط ضعیف اثر منفی دارد. تنوع محلی (محل تولد) نیز باعث کاهش روابط ضعیف همسایگی است. در مجموع برحسب داده‌های موجود، ضریب همبستگی چندگانه متغیرهای تجمع و تفکیک بر انسجام پیوندهای ضعیف و قوی شبکه به ترتیب ۴۹ و ۴۱ صدم است. اگرچه این ضرایب، ضعیف به‌نظر می‌آید لکن از این جهت که با وجود محدودیت داده، معناداری نظری در روابط متغیرها را به خطر نینداخته، مهم و قابل اعتناست.

جدول شماره ۷. نتایج تحلیل رگرسیون چندمتغیره انسجام رابطه‌ای شبکه همسایگی شهر مشهد (تعداد شبکه = ۳۰)

پیوندهای قوی همسایگی			پیوندهای ضعیف همسایگی			متغیر وابسته	
ضریب همبستگی جزئی	ضریب همبستگی ساده	ضریب تأثیر	ضریب همبستگی جزئی	ضریب همبستگی ساده	ضریب تأثیر	متغیر مستقل	
۰/۲۰	۰/۲۶	۰/۲۰	۰/۳۶	۰/۳۷	۰/۳۷	ثبات مسکونی	تجمع
-۰/۲۴	-۰/۲۲	-۰/۲۴	۰/۱۱	۰/۱۵	۰/۱۱	تراکم مسکونی	
-۰/۱۶	-۰/۱۶	-۰/۱۵	-۰/۲۱	-۰/۲۸	-۰/۲۰	تنوع پایگاهی	تفکیک
-۰/۱۸	-۰/۱۷	-۰/۱۹	۰/۰۷	۰/۰۶	۰/۰۷	تنوع قومی	
۰/۰۵	۰/۱۴	۰/۰۵	-۰/۱۰	۰/۰۴	-۰/۱۰	تنوع مذهبی	
۰/۰۱	-۰/۰۷	۰/۰۱	-۰/۱۷	-۰/۱۷	-۰/۱۹	تنوع محلی	
۰/۴۱			۰/۴۹			ضریب همبستگی چندگانه	

نتایج عمده تحلیل چندمتغیره انسجام ارزشی

ثبات مسکونی بیش از این که علایق ارتباطی و محلی همسایگان را تحت تأثیر قرار دهد، تعهد و احساس مسئولیت محلی را تقویت می‌کند. تراکم مسکونی هم علایق ارتباطی و هم تعهد محلی را افزایش می‌دهد درحالی که تأثیر قابل اعتنایی بر علایق محلی یا مکانی ندارد. تنوع پایگاهی تأثیر کاهنده قابل اعتنایی بر انسجام ارزشی شبکه همسایگی در ابعاد سه گانه علایق ارتباطی، علایق و تعهد محلی دارد. درحالی که تنوع قومی در شبکه همسایگی، علایق و تعهدات محلی را تقویت می‌کند تنوعات مذهبی و محلی، تأثیرات متفاوت اما عمدتاً منفی بر انسجام شبکه دارند. در مجموع نیز ضرایب همبستگی چندگانه متغیرهای تجمع و تفکیک بر ابعاد مختلف انسجام ارزشی شبکه بین مقادیر ۴۱ تا ۴۵ صدم در نوسان است.

جدول شماره ۸. نتایج تحلیل رگرسیون چندمتغیره انسجام ارزشی شبکه همسایگی شهر مشهد (تعداد شبکه = ۳۰)

تعهدات محلی			علایق محلی			علایق ارتباطی			متغیر وابسته	
ضریب همبستگی جزئی	ضریب همبستگی ساده	ضریب تأثیر	ضریب همبستگی جزئی	ضریب همبستگی ساده	ضریب تأثیر	ضریب همبستگی جزئی	ضریب همبستگی ساده	ضریب تأثیر	متغیر مستقل	
۰/۱۵	۰/۱۱	۰/۱۵	۰/۰۳	-۰/۰۲	۰/۰۲	-۰/۰۷	۰/۰۳	-۰/۰۷	ثبات مسکونی	تجمع
۰/۱۰	-۱۴	-۰/۱۰	۰/۰۴	-۰/۰۷	۰/۰۴	۰/۲۴	۰/۱۴	۰/۲۴	تراکم مسکونی	
-۰/۲۲	-۰/۳۰	-۰/۲۱	-۰/۳۰	-۰/۳۴	-۰/۲۵	-۰/۲۸	۰/۳۳	-۰/۳۸	تنوع پایگاهی	تفکیک
۰/۲۴	۰/۱۴	۰/۲۵	۰/۵۴	۰/۵۱	۰/۵۶	-۰/۰۳	+۰/۰۹	-۰/۰۳	تنوع قومی	
-۰/۱۹	-۰/۱۱	-۰/۲۱	۰/۱۶	۰/۱۷	۰/۱۴	۰/۲۲	۰/۰۴	۰/۲۴	تنوع مذهبی	
-۰/۲۶	-۰/۱۶	-۰/۳۰	-۰/۱۹	-۰/۰۷	-۰/۱۹	۰/۲۶	۰/۱۲	۰/۲۹	تنوع محلی	
-۰/۴۴			۰/۴۱			۰/۴۵			ضریب همبستگی چندگانه	

بحث و نتیجه‌گیری

همراه با تنوعات اجتماعی و فرهنگی شهر، غلبهٔ عقلانیت اقتصادی و رشد فزایندهٔ روابط مجازی در کلان‌شهرها، گرمی روابط را از شهرها گرفته و کمبودهای عاطفی زیادی را در محیط‌های شهری به وجود آورده است. در چنین شرایطی ایجاد فضاهای عمومی، نقش مهمی برای تقویت عاطفی حیات شهری پیدا می‌کند. همسایگی، در کانون فضای عمومی شهر قرار می‌گیرد زیرا با ایجاد همسایگی، فضای عمومی تازه‌ای را برای برقراری روابط و پیوندهای اجتماعی ساکنین فراهم می‌آید و به میزانی که روابط در شبکه‌های همسایگی شهر روان‌تر و گرم‌تر شود، هویت و انسجام شهری، تقویت می‌گردد. تحلیل ثانویهٔ داده‌های همسایگی در سه منطقهٔ برگزیدهٔ شهر در این مقاله به‌روشنی نشان می‌دهد که:

تراکم و قرینگی در روابط ضعیف همسایگی همچون آشنایی و سلام‌وعلیک در شبکه‌های همسایگی شهر مشهد به‌مراتب بیش از روابط و پیوندهای قوی همسایگی همچون آمدورفت‌های خانوادگی است و انسجام شبکهٔ همسایگی بیش از این‌که متکی به روابط و پیوندهای قوی باشد متکی به پیوندهای ضعیف همسایگان است. علاوه‌بر این‌که به‌طور کلی انسجام رابطه‌ای شبکهٔ همسایگی در بعد پیوندهای ضعیف در حد متوسط و در بعد پیوندهای قوی همسایگی، در حد خیلی ضعیف است. همچنین انسجام ارزشی شبکهٔ همسایگی مشهد نیز با ضعف روبه‌روست چنان‌که شدت علایق ارتباطی و تعهدات محلی کمتر از حد متوسط است این در حالی است که علایق محلی (مکانی) به‌ویژه در مناطق بالای شهر، نسبتاً بالاست. نکتهٔ جالب این‌جاست که در عین پایین بودن علایق و تعهدات همسایگی، میزان اشتراک آن‌ها در شبکه بالاست

تحلیل چندگانه انسجام رابطه‌ای شبکهٔ همسایگی مشهد نشان می‌دهد ثبات مسکونی، انواع روابط همسایگی را تقویت می‌کند درحالی‌که تراکم مسکونی، روابط ضعیف همسایگی را تقویت و روابط قوی همسایگی را تضعیف می‌کند. از سوی دیگر تنوع پایگاهی نیز هر دو دسته روابط همسایگی را ضعیف نگه می‌دارد و تنوعات قومی، مذهبی و محلی نیز با تأثیرات متفاوتی بر انسجام رابطه‌ای شبکه ظاهر می‌شوند.

تحلیل چندگانه انسجام ارزشی شبکهٔ همسایگی مشهد نیز نتایج کم‌وبیش مشابهی را نشان می‌دهد. بر این اساس ثبات مسکونی بیش از این‌که علایق ارتباطی و محلی شبکه را تقویت کند، تعهد و احساس مسئولیت محلی را تقویت می‌کند درحالی‌که تراکم مسکونی هم علایق ارتباطی و هم تعهد محلی را افزایش می‌دهد. تنوع پایگاهی نیز تأثیر کاهندهٔ قابل‌اعتنایی بر انسجام ارزشی شبکهٔ همسایگی در ابعاد سه‌گانه علایق ارتباطی، علایق و تعهد محلی دارد.

تنوعات قومی، مذهبی و محلی نیز با تأثیرات متفاوتی در شبکه ظاهر می‌شوند چنان‌که تنوع قومی، علایق و تعهدات محلی شبکه را تقویت و تنوعات مذهبی و محلی، تأثیرات متفاوت اما عمدتاً منفی بر انسجام ارزشی شبکه دارند.

اگرچه تحلیل ثانویه حاضر با داده‌های محدودی انجام گرفته لکن نتایج حاصل تصویر تجربی نسبتاً روشنی از فرایندهای انسجام شبکه همسایگی را ترسیم نموده است. چنان‌که در مدل تحلیل نظری مورد بحث قرار گرفته، فرایندهای تجمع و تفکیک اجتماعی، تأثیرات روشنی بر تغییرات انسجام شبکه همسایگی دارند و نتایج مورد اشاره در این مقاله نیز تا حد زیادی مؤید این معناست. علاوه بر این‌که نتایج به دست آمده با نتایج برخی از تحقیقات تجربی مشابه در داخل و خارج کشور نیز همخوانی دارد. چنان‌که تأثیر ثبات مسکونی بر انسجام شبکه با نتایج تحقیق کمیل و لی (۱۹۹۲)، ناجی مینگ و همکارانش (۲۰۰۲) و رو و استوارت (۱۹۹۶) و برخی از تحقیقات داخلی (امیرکافی، ۱۳۸۳ و بقایی ۱۳۷۹) سازگاری دارد و یا تأثیر منفی تنوعات مذهبی و محلی بر انسجام ارزشی شبکه همسایگی با نتایج تحقیق فارست و همکارانش (۲۰۰۲) انطباق دارد. با این حال، رسیدن به یک تصویر تجربی روشن و جامع از کم‌وکیف انسجام و فرایندهای تجمع و تفکیک اجتماعی در شبکه همسایگی مستلزم دسترسی به داده‌های زیربط به‌ویژه داده‌های رابطه‌ای در سطح تعداد بیشتری از شبکه‌های همسایگی است.

منابع

- امیرکافی، مهدی (۱۳۸۳)، «طراحی الگوی جامعه‌شناسی انزوای اجتماعی در شهر تهران»، رساله دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.
- بقایی سرابی، علی (۱۳۷۹)، «علل همبندی شبکه بین‌گروهی: عوامل مؤثر بر همبندی شبکه بین خانواده‌های تهران»، رساله کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات دانشگاه شهید بهشتی.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵)، جامعه‌شناسی نظم تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی، تهران: نشر نی.
- دیکنز، پیترو (۱۳۷۷)، جامعه‌شناسی شهری (جامعه، اجتماع محلی و طبیعت انسانی)، ترجمه حسین بهروان، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- فیالکوف، یانکل (۱۳۸۳)، جامعه‌شناسی شهر، ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر، تهران: انتشارات مؤسسه نشر آگاه، چاپ اول.
- کورتز، نورمن. آر. (۱۳۷۴)، مقدمه‌ای بر آمار در علوم اجتماعی، ترجمه حبیب‌الله تیموری، تهران: نشر نی.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۸۲)، تکنیک‌های خاص تحقیق در علوم اجتماعی، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ اول.
- ممتاز، فریده (۱۳۸۱)، جامعه‌شناسی شهر، تهران: انتشارات شرکت سهامی، چاپ دوم.

- Ackoff, R. L. (1981). *Creating the Corporate Future*. New York: John Wiley, and Son.
- Ackoff, R. L. (1972). and Fred E. Emery, *On Purposeful Systems*. Chicago: Aldine-Atherton.
- Blakely, T. A., Kennedy, B. P., & Kawachi, I. (2001). Socioeconomic inequality in voting participation and self-rated health. *American Journal of public health, 91*, 99-104.
- Brisson, D., & Usher, C. L. (2007). Conceptualizing and Measuring Bonding Social Capital in Low-Income Neighborhoods. *Journal of social service research, 34* (1).
- Brisson, D., & Usher, C. L. (2007). The effects on informal neighbourhood bonding social capital and neighbourhood context on home ownership for families living in poverty. *Journal of urban affairs, 29* (1).
- Browning, C. R., Bunrington, L. A., Leventhal, T., & Gunn, J. B. (2008). Neighborhood Structural Inequality, Collective Efficacy, and Sexual Risk Behavior among Urban Youth. *Journal of health and social behavior, 49* (3).
- Buckner, J. C. (1988). The development of an instrument to measure neighbourhood cohesion. *American journal of community psychology, 16* (6), 771-791.
- Campbell, K. E., & Lee, B. E. (1992). Sources of personal neighbor networks: *Social integration, need or time. Social Forces, 70*, 1077-1100.
- Cattell, V. (2001). poor people, poor places and poor health: the mediating role of social networks and social capital. *Socila science and medicine, 52*, 1501-1516.
- Caughy, M., Nettles, S., & O cambo, P. (2008). The Effect of Residential Neighborhood on Child Behavior Problems in First Grade. *American Journal of community psychology, 42* (1-2).
- Duke James T. (1976). *Conflict and Power in Social Life.*, Brigham: Yung University Press.
- Ellaway, A., Macintyre, S., & Kearns, A. (2001). perception of place and health in socially contrasting neighbourhood. *urban studies, 38*, 2292-2316.
- Emory, R., Caughy, M., Harnis, R. T., & Franzini, L. (2008). Neighborhood social processes and academic achievement in elementary school. *Journal of community psychology, 29* (2).
- Flint, J., & kearns, A. (2006). Housing, Neighbourhood renewal and social capital: The case of registered social landlords in Scotland. *European Journal of Housing Policy, 6* (1), 31-54.
- Forrest, R., & Keans, A. (2001). social cohesion, social capital and neighbourhood. *urban studies, 38* (12), 2125-2143.
- Forrest, R., Grang, A., & Nagi, M. Y. (2002). *neighbourhood in a high rise, high density*

- city: some observation on contemporary hong kong. Retrieved 2008, from www.neighbourhood centre.org.uk
- Glynn, T. J. (1981). Psychological sense of community: measurement and application. *human relations*, 34 (7), 789-818.
- Gomes, M. B., & Muntaner, C. (2005). urban redevelopment and neighbourhood health in East Baltimore, Maryland: the role of communication and institutional social capital. *critical public health*, 15 (2), 83-102.
- Granovetter, M. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of sociology*, 78, 1360-1380.
- Guest, A., & Wierzbicki, S. (1999). social ties at the neighbourhood level: two decades of GSS evidence. *urban affairs review*, 35, 92-111.
- Hays, A. R., & Kogl, A. M. (2007). Neighbourhood attachment, social capital building, and political participation: A case study of low- and moderate- income residents of Waterloo, IOWA. *Journal of urban affairs*, 29 (2).
- Helly, D. (2003). Social cohesion and cultural plurality. *Canadian Journal of sociology*, 28 (1), 19-42.
- Henning, C., & Lieberg, M. (1996). strong ties or weak ties? neighbourhood networks in a new perspective. *scandinavian housing and planning research*, 13, 3-26.
- Kawachi, I., Kennedy, B. P., & Glass, R. (1995). social capital and self-rated health: a contextual analysis. *American Journal of public health*, 89 (8), 1187-1193.
- Kearns, A., & Forrest, R. (2000). Social cohesion and multilevel urban governance. *urban studies*, 37, 995-1017.
- Plybon, L. E., Lorraine, E., Butler, D., Belgrave, F. Z., & Allison, K. W. (2003). Examining the link between neighborhood cohesion and school outcomes: The role of support coping among African American adolescent girls. *Journal of black psychology*, 29 (4).
- Priemus, H. (2004). Housing and new urban renewal: current policies in the Netherlands. *European Journal of Housing policy*, 4 (2), 229-246.
- Puddifot, J. E. (1995). Dimension of community identity. *Journal of community and applied social psychology*, 5, 357-370.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. new york: simon and schuster.
- Rohe, W.M. and Stewart, L.S. (1996). Homeownership and neighbourhood stability, *Housing Policy Debate*, 7 (1) pp 37-81.
- Sampson, R. G., Raudenbush, S. W., & Earls, F. (1995). Neighbourhood and violent

- crime: A multilevel study of collective efficiency. *Science*, 5, 918-924.
- Stone, W., & Hughes, J. (2002). understanding community strengths. *family matters*, 61, 62-67.
- Talen, E. (1999). sense of community and neighbourhood form: an assessment of the social doctrine of new urbanism. *urban studies*, 8, 1361-1379.
- Turner, Jonathan. (1993). "Analytical theorizing". pp. 156-194 in the *Social theory today*, edited by A.Giddens and J. Turner. Cambridge: Polity Press.
- Thomese, F., & Van Tilburg, T. (2000). Neighbouring networks and environmental dependency. *Aging and society*, 20, 55-78.
- Unger, D. G., & Wandersman, A. (1982). neighbring in an urban environment. *American Journal of community psychology*, 10 (5), 493-509.
- Warr, D. J. (2005). Social networks in a 'discredited' neighbourhood. *Journal of sociology*, 41 (3).
- Wellman and Wortly, (1990). Different Strokes from different folks: Community ties and Social Support. *American Journal of Sociology*, 96 (3), pp. 558-588.
- Wellman, Barry, (2001). "Physical Place and Cyberspace: The Rise of Personalized Networks." *International Urban and Regional Research* 25: 227-252.

علی یوسفی، استادیار جامعه‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد و پژوهشگر اجتماعی است
(نویسنده مسئول).

Yousofi@um.ac.ir

محسن نوغانی، استادیار جامعه‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد و پژوهشگر اجتماعی است.
مهلا حجازی، کارشناس ارشد پژوهش علوم اجتماعی است.